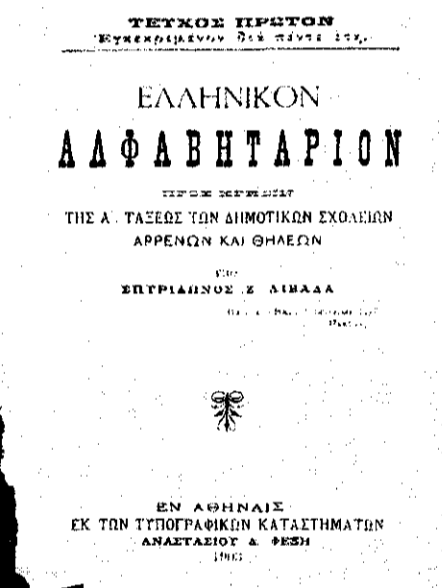

ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Όψεις και Απόψεις

ΤΟΜΟΣ Β
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 1821-2010

Χ. Αθανασιάδης • Χ. Αντωνίου • Α. Ασημάκη • Κ. Δαλακούρα • Τ. Δούκας • Θ. Ελευθεράκης • Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου • Β. Θεοδώρου • Αι. Καζαμίας • Ε. Καλεράντε • Δ. Καρακατσάνη • Β. Καραμανωλάκης • Α. Καραφύλλης • Μ. Κασσωτάκης • Π. Κιμουρτζής • Γ. Κουστουράκης • Β. Κρεμμυδάς • Β. Λαμπροπούλου • Δ. Μαυροσκούφης • Χ. Μπαμπουνής • Σ. Μπουζάκης • Θ. Μυλωνάς • Π. Νικολοπούλου • Δ. Παναγιωτόπουλος • Σ. Παντελιάδου • Ν. Παπαδάκης • Π. Παπαδούρης • Ε. Περσελής • Ι. Πυργιωτάκης • Δ. Αθανασούλα-Ρέππα • Δ. Σακκής • Π. Σιμενή • Α. Σκούρα • Δ. Τζήκα • Χ. Τζήκας • Α. Υφαντή • Β. Φούκας • Ε. Φυριπλής • Δ. Φωτεινός • Δ. Χαραλάμπους • Σ. Χατζηστεφανίδου

G U T E N B E R G

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ-ΖΙΩΓΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ, Καθηγήτρια Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΚΟΝΤΑΚΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΠΕΡΣΙΑΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Πρώην Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστημίου Κύπρου

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Καθηγητής Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΧΟΥΡΔΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
(1821-2010)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

---

*Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων
και η παραγωγή της σχολικής γνώσης στην
πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τη Μεταξική περίοδο:
Μια ιστορική – κοινωνιολογική προσέγγιση*

Γεράσιμος Σ. Κουστουράκης

1. Εισαγωγή

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ σημειώθηκαν σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, που επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και των θεσμών του μεταξύ των οποίων είναι και η εκπαίδευση. Μάλιστα, κάποιες παρεμβάσεις που υιοθετήθηκαν κατά την περίοδο εκείνη, όπως είναι η επιβολή του συγκεντρωτικού ελέγχου από την πλευρά του Κράτους στην παραγωγή και διαχείριση της σχολικής γνώσης μέσω του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών (σήμερα Διδακτικών) Βιβλίων, εξακολουθούν να υφίστανται.

Αποτέλεσμα των σχέσεων, των αντιθέσεων, των συγκλίσεων και των δυναμικών που αναπτύχθηκαν στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο¹ μεταξύ των διαφόρων μερίδων της αστικής τάξης, που κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου μπορούν να διακριθούν σε βενιζελικούς και βασιλικούς, σημειώθηκαν τα εξής σημαντικά γεγονότα²: η Μικρασιατική καταστροφή (1922) και η δίκη των έξι ως

---

1. Εδώ χρησιμοποιούμε τον όρο «πεδίο» με την έννοια του Bourdieu, ότι δηλαδή υφίστανται διαμάχες και ανταγωνισμοί μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, που προσπαθούν να επιβληθούν και να κυριαρχήσουν κοινωνικά και πολιτικά για να προωθήσουν τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις τους. Βλ. BOURDIEU, P. (1989) "Social space and symbolic power", *Sociological Theory*, 7, πο 1, σσ. 14-25, BOURDIEU, P. (1992) *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press, σ. 17.

2. Βλ. ενδεικτικά: ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν.Γ. (1987) *Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας*, έκδ. 13η, Αθήνα: Θεμέλιο, ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γ.Θ., ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χ. (επιμ.), (1988) *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Β. (1990) *Νεότερη Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, Αθήνα: Γνώση, ΒΟΥΡΝΑΣ, Τ. (1999) *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ. Β' και Γ', Αθήνα: Πατάκης.

επακόλουθο της εθνικής ήττας, η ανακήρυξη της Δημοκρατίας (1924), η διάσπαση των βενιζελικών δυνάμεων (από το 1923 κ.εξ.) και η σταδιακή συντηρητικοποίηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων με την ψήφιση του Ιδιώνυμου (1929), η άνοδος των συντηρητικών αντιβενιζελικών δυνάμεων στην κυβέρνηση (1933), η παλινόρθωση της βασιλείας (1935), και η επιβολή της μεταξικής δικτατορίας (1936). Τα γεγονότα αυτά συνδέθηκαν με ένα σημαντικό εκπαιδευτικό διακύβευμα, που πρώτιστα αφορούσε το ποια γλώσσα (δημοτική ή καθαρεύουσα) θα έπρεπε να προκριθεί για το σχολείο, και συνακόλουθα σχετιζόταν με το ιδεολογικό περιεχόμενο της σχολικής γνώσης, έχοντας ως επίκεντρο τα Αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου.

Στην εργασία αυτή θα προσεγγίσουμε τη συμβολή του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) στον έλεγχο και την παραγωγή της σχολικής γνώσης στην περίπτωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δίνοντας έμφαση στη μεταξική περίοδο. Και τούτο διότι κατά την περίοδο αυτή ιδρύθηκε ο ΟΕΣΒ και παρήχθησαν τα πρώτα Αναγνωστικά τα οποία βρίσκονταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του Κράτους. Πρόκειται για την παγίωση μιας διαδικασίας αναφορικά με τη δημιουργία της σχολικής γνώσης, που διαμόρφωσε τις πρακτικές που ακολουθήθηκαν και κατά τις μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους στη σύγχρονη Ελλάδα.

2. Θεωρητικές επιστημάνσεις, ιστορικό συγκείμενο και ιδεολογικές συγκλίσεις κατά την περίοδο του μεσοπολέμου

Η σχολική γνώση αποτελεί κοινωνική κατασκευή καθώς σε οποιαδήποτε περίοδο της εκπαιδευτικής ιστορίας η επιλογή γνώσεων, ικανοτήτων και πρακτικών, που επιδιώκεται να γίνουν μέρος των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων, είναι μια ιδεολογική διαδικασία, που σχετίζεται με τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικά και πολιτικά ομάδων³. Κι όπως τονίζει ο Apple, οι κυρίαρχες οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά ομάδες προσπαθούν να ελέγξουν για τα δικά τους συμφέροντα την επίσημη εκπαιδευτική γνώση⁴. Ο χώρος, λοιπόν, της εκπαίδευσης, γενικότερα, και της σχολικής γνώσης, ειδικότερα,

3. BOURDIEU, P. (1989), ό.π., LUKE, A. (1998) *Literacy, textbooks and ideology: Postwar literacy instruction and the mythology of Dick and Jane*, Cambridge: Polity Press, YOUNG, M.F.D. (1971) "An approach to the study of curricula as socially organized knowledge", in: YOUNG, M.F.D. (ed.) *Knowledge and Control: New Directions in the Sociology of Knowledge*, London: Collier - Macmillan, pp. 19-46, YOUNG, M.F.D. (1998) *The Curriculum of the Future. From the "new sociology of education" to a Critical Theory of Learning*, London: Falmer Press.

4. APPLE, M.W. (1999) *Power, meaning, and identity: Essays in critical education studies*, New York: Peter Lang, p. 62.

αποτελεί πεδίο (αρένα) ιδεολογικών αντιπαραθέσεων και μαχών καθώς επιχειρείται η επιβολή του «συμβολικού ελέγχου» στους μαθητές. Πρόκειται για μια διαδικασία όπου, σύμφωνα με τον Bernstein, οι κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες, που επιβάλλονται στο πολιτικό πεδίο και ελέγχουν το Κράτος, χρησιμοποιούν τον παιδαγωγικό (εκπαιδευτικό) μηχανισμό για να διαμορφώσουν την ταυτότητα, τη συνείδηση και τις επιθυμίες των μαθητών⁵. Στην περίπτωση της Ελλάδας η εκπαίδευση, όπως θα δούμε κι από την ανάλυση που θ' ακολουθήσει, αποτελεί μηχανισμό του Κράτους⁶ μέσω του οποίου επιχειρείται ο ασφυκτικός έλεγχος της σχολικής γνώσης και το πέρασμα συγκεκριμένων ιδεολογικών μηνυμάτων στους μαθητές. Πρόκειται για μια προσπάθεια καλλιέργειας της εθνικής ταυτότητας με βάση εθνοκεντρικά και ελληνοχριστιανικά στοιχεία⁷.

Σύμφωνα με το μοντέλο του Bernstein (1990, 2000) το Κράτος, ως ο κυρίαρχος παράγοντας άσκησης εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου, διαχειρίζεται τις κυρίαρχες ιδέες και αντιλήψεις της κοινωνίας (dominant principles), που συνιστούν τον γενικό ρυθμιστικό λόγο (general regulative discourse) μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, και τις μετατρέπει σε εκπαιδευτική πολιτική. Παράδειγμα αποτελεί η συχνή ψήφιση νόμων για τα διδακτικά βιβλία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η οποία παρατηρείται σχεδόν μετά από κάθε κυβερνητική αλλαγή⁸.

Εξάλλου, οι γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις, που ακολούθησαν μετά τη μικρασιατική καταστροφή συνέτειναν στην άμβλυνση των αντιθέσεων μεταξύ του Λαϊκού κόμματος (βασίλοφρονες) και των Φιλελευθέρων (βενιζελικοί), καθώς οι δύο αυτές παρατάξεις εμφανίζονται ν' αντιπροσωπεύουν

5. BERNSTEIN, B. (1990) *The Structuring of Pedagogic Discourse*, London: Routledge, BERNSTEIN, B. (2000) *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research, Critique*, Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers Inc., BERNSTEIN, B., SOLOMON, J. (1999) "Pedagogy, Identity and the Construction of a Theory of Symbolic Control: Basil Bernstein questioned by Joseph Solomon", *British Journal of Sociology of Education* 20, no 2, pp. 265-279.

6. ALTHUSSER, L. (1983) «Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους», στο: ALTHUSSER, L., *Θέσεις*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 69-121, ΝΟΥΤΣΟΣ, Χ. (1988) *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα: Θεμέλιο, ΝΟΥΤΣΟΣ, Χ. (2004) «Τα όρια του βενιζελικού εκσυγχρονισμού στη σχολική γνώση (1913-1931)», *Δωδώνη. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων ΛΓ*, μέρος 3ο, σσ. 43-53.

7. ΝΟΥΤΣΟΣ, Χ. (1988), *ό.π.*, ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ, Γ. (1997) *Όψεις της Εθνικής Ταυτότητας στα Σχολικά Εγχειρίδια Γλώσσας και Ιστορίας του Δημοτικού Σχολείου. Η περίπτωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (1958/1959-1997)*, διδακτορική διατριβή, Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Πατρών, ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, Π. (1986) *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

8. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Σ. (1986) *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, Αθήνα: Gutenberg.

τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Ενδεικτικά σημεία της σύμπλευσής τους αυτής είναι η αναγνώριση της παλινόρθωσης της βασιλείας από τους Φιλελεύθερους και το Βενιζέλο και η αποδοχή ή ανοχή της Κυβέρνησης του Μεταξά σε μια εποχή που οι κοινωνικοί αγώνες εντεινόταν εξαιτίας των εργατικών διεκδικήσεων⁹. Ακόμη, μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1927) και χάρη στα επιχειρήματα των φιλελεύθερων διανοούμενων η οριοθετική γραμμή, που χώριζε ιδεολογικά τους πολιτικούς σχηματισμούς, μεταφέρεται προς τ' αριστερά. Ο κοινωνικός και πολιτικός εχθρός, λοιπόν, που συσπειρώνει τις προαναφερθείσες πολιτικές δυνάμεις είναι ο «κομμουνισμός»¹⁰. Έτσι, το ιδεολόγημα περί κομμουνιστικού κινδύνου αποτέλεσε τον παράγοντα, που συνέβαλε στην ιδεολογική σύγκλιση μεταξύ φιλελεύθερων και συντηρητικών διανοούμενων και μεταξύ βενιζελικής παράταξης και αντιβενιζελικών πολιτικών δυνάμεων¹¹. Μάλιστα, η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 επιβλήθηκε προβάλλοντας ως μια από τις αιτίες της την «κομμουνιστική διείσδυση στα σχολεία»¹². Ωστόσο από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 διατυπωνόταν από τους επίσημους εκπαιδευτικούς κύκλους η ανάγκη διαφύλαξης της εκπαίδευσης από τον κομμουνισμό¹³. Επομένως, ο γενικός ρυθμιστικός λόγος κατά την πε-

9. Βλ. στα: ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (1978) *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 155-157, ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν. (1984) «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία», στο: *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 29-31, ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Π. (1984) *Πολιτικές δυνάμεις και Συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα 1844-1936*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ. 194-196, ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Α. (1976) *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Ολκός, σσ. 154-155.

10. Βλ. στο: ΝΟΥΤΣΟΣ, Χ. (1990) *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία. Όψεις του μεσοπολέμου*, Αθήνα: Ο Πολίτης, σσ. 157-212 και ιδιαίτερα 213-284, ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α. (1990) *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, έκδ. 6η, Αθήνα: Κέδρος, σσ. 86-148, ΒΙΤΤΙ, Μ. (1984) *Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή*, έκδ. 3η, Αθήνα: Ερμής, σσ. 45-83.

11. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Σ., ό.π., ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, Π., ό.π. Το ιδεολόγημα για τον κομμουνιστικό κίνδυνο συνεχίστηκε και κατά την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και κάτω από το πρόσχημα της ύπαρξης του επιχειρήθηκε ο εξοβελισμός των αλλότριων και ξένων προς την κυρίαρχη ιδεολογία φωνών και αντιλήψεων. Βλ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν.Γ., ό.π.

12. Η είσοδος του κομμουνισμού στα σχολεία ήταν ένα από τα βασικά επιχειρήματα του Ι. Μεταξά για την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος. Βλ. το διάγγελμά του «προς τον λαόν», στο: ΔΗΜΑΡΑΣ, Α. (1988) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Β', Αθήνα: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, σσ. 183-184.

13. Χαρακτηριστική είναι η εισήγηση του Χ.Β. Λέφα στον Υπουργό Παιδείας όπου, μετά από υποτιθέμενη έρευνα, αναφέρεται η είσοδος του κομμουνισμού στα σχολεία ως υπαρκτό πρόβλημα που φθείρει την εκπαίδευση. Βλ. στο: ΛΕΦΑΣ, Χ.Β. (1933) «Ο κομμουνισμός εις την Εκπαίδευση», *Δελτίον Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως* 77, σσ. 225-228. Ανάλογες απόψεις διατυπώνονται λίγο αργότερα κι από τον επίσημο περιοδικό Τύπο των εκπαιδευτικών της Μέσης Εκπαίδευσης. Βλ. «Η Συμφιλίωσις», *Δελτίον Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως*, 3α, 1935, σσ. 73-74.

ρίοδο αυτή σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις, που οδήγησαν στην παλινόρθωση της βασιλείας, συνδέεται με την υιοθέτηση μιας αντικομμουνιστικής επιχειρηματολογίας.

Η επίσημη σχολική γνώση κατασκευάζεται και διαμορφώνεται με την ενεργοποίηση του επίσημου πεδίου αναπλαισίωσης (Ε.Π.Α.) και του παιδαγωγικού πεδίου αναπλαισίωσης (Π.Π.Α.)¹⁴. Το Ε.Π.Α. περιλαμβάνει τους εξειδικευμένους κρατικούς τομείς διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής, την κρατική εκπαιδευτική γραφειοκρατία, τις τοπικές εκπαιδευτικές αρχές και τα κεντρικά ή περιφερειακά συστήματα οργάνωσης και εποπτείας της εκπαίδευσης¹⁵. Στο Ε.Π.Α. κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ανήκουν το Υπουργείο Παιδείας με τις Υπηρεσίες του, τα διάφορα Εκπαιδευτικά Συμβούλια που λειτούργησαν υπό την εποπτεία του Υπουργού Παιδείας, οι Επιτροπές κρίσης διδακτικών βιβλίων, ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, από την ίδρυσή του και εξής, και οι Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων. Η ενεργοποίηση του Κράτους για την παραγωγή της σχολικής γνώσης εκφράζει την προσπάθεια διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής (Ε.Π.Α.) στο μακρο-επίπεδο. Ωστόσο, η πορεία αναπλαισίωσης της σχολικής γνώσης συνεχίζεται με την επίδραση τόσο των παραγόντων που δραστηριοποιούνται στο Π.Π.Α., όσο και των εκπαιδευτικών¹⁶. Έτσι, η εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική είναι δυνατόν να υποστεί μικρές ή μεγάλες τροποποιήσεις κατά το στάδιο της υλοποίησής της, μέσα από τη λειτουργία του Π.Π.Α. Στο Π.Π.Α. κατά την περίοδο του μεσοπολέμου δραστηριοποιούνται οι διανοούμενοι (φιλελεύθεροι, συντηρητικοί και αριστεροί), οι καθηγητές κυρίως του Πανεπιστημίου Αθηνών, που ήσαν φορείς του συντηρητικού πνεύματος (Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή) με προεξάρχουσα μορφή εκείνη του Εξαρχόπουλου, οι συγγραφείς και οι εκδότες διδακτικών βιβλίων, τα εκπαιδευτικά περιοδικά, η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος, η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης και οι εκπαιδευτικοί, που εφαρμόζαν την εκπαιδευτική πολιτική και διαχειρίζονταν καθημερινά τη σχολική γνώση κάνοντάς την προσβάσιμη και κατανοητή στους μαθητές.

Στο πλαίσιο των παραγόντων που δραστηριοποιούνται στο Π.Π.Α. αναπτύσσονται συχνά αγώνες και ιδεολογικές συζητήσεις που μεταξύ των άλλων αφορούν και τον έλεγχο της παραγωγής, της διακίνησης και της παιδαγωγικής προσέγγισης της σχολικής γνώσης¹⁷. Τέτοιου είδους ιδεολογικές διαμάχες ανι-

14. BERNSTEIN, B. (2000), *ό.π.*, NEVES, I., MORAIS, A. (2001) "Texts and contexts in educational systems: Studies of recontextualising spaces", in: MORAIS, A., NEVES, I., DAVIES, B., DANIELS, H. (eds) *Towards a sociology of pedagogy. The contribution of Basil Bernstein to research*, New York: Peter Lang, σσ. 223-245.

15. BERNSTEIN, B. (1990), *ό.π.*, SINGH, P. (2002) "Pedagogising Knowledge: Bernstein's theory of the pedagogic device", *British Journal of Sociology of Education* 23, no 4, pp. 571-582.

16. SINGH, P., *ό.π.*

χνεύονται στην επιχειρηματολογία των διανοουμένων του μεσοπολέμου. Επίσης, την περίοδο αυτή σημαντική υπήρξε η δράση των εκδοτών και των συγγραφέων σχολικών εγχειριδίων, που επιχείρησαν να επηρεάσουν τη γνώμη των επιτροπών κρίσης ή αντιδρούσαν στην ψήφιση νόμων για τα διδακτικά βιβλία έχοντας υπόψη το ίδιο όφελος. Γι' αυτό και το Κράτος επεχείρησε κατά τη δεκαετία του 1930 να παρέμβει και να ελέγξει τη δράση των τελευταίων φορέων του Π.Π.Α.¹⁸ με δύο τρόπους. Πρώτον, με την ψήφιση νέων νόμων, που κατέληξαν στην ίδρυση του ΟΕΣΒ. Και, δεύτερον, με την άσκηση συμβολικής βίας¹⁹, κυρίως μέσα από την πρόβλεψη τιμωριών για τους εκπαιδευτικούς που θα χρησιμοποιούσαν μη εγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια για να πραγματοποιήσουν το μάθημά τους²⁰.

Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι συζητήσεις μεταξύ των διανοουμένων (Παιδαγωγικό Πεδίο Αναπλαισίωσης) για την αναζήτηση εθνικής ταυτότητας. Και τούτο, προκειμένου να καλυφθεί το ιδεολογικό κενό, που δημιουργήθηκε μετά τον οριστικό ενταφιασμό της «Μεγάλης Ιδέας» ως αποτέλεσμα της μικρασιατικής καταστροφής. Η κατάληξη των αναζητήσεων αυτών επηρέασε τη διαμόρφωση του περιεχομένου της σχολικής γνώσης και ιδιαίτερα των Αναγνωστικών. Οι συγκεκριμένες συζητήσεις συνδέονται με τους προβληματισμούς της γενιάς του '30, για τον προσδιορισμό της «ελληνικότητας»²¹, ως προσπάθειας οριοθέτησης της ελληνικής συνείδησης σε σχέση με το εθνικό παρελθόν και τη Δύση. Από την πλευρά των φιλελεύθερων διανοούμενων²², που είχαν παιδεία ή επηρεασμούς από τον αγγλο-γαλλικό χώρο, η «ελληνικότητα» εθεωρείτο ως κάτι το διαρκώς εξελισσόμενο και μετα-

17. BERNSTEIN, B. (1990), *ό.π.*, DELPIT, L.D. (1997) "The silence dialogue: power and pedagogy in education other people's children", in: HALSEY, A.H., LAUDER, H., BROWN, P., STUART WELLS, A. (eds) *Education, Culture, economy and society*, Oxford: Oxford University Press.

18. BERNSTEIN, B. (1990), *ό.π.*, BERNSTEIN, B. (1997) *Class, Codes and Control*, vol. 3, London: Routledge & Kegan Paul.

19. BOURDIEU P. (1989), *ό.π.*

20. Χαρακτηριστικές είναι οι διατάξεις του Νόμου 5045/1931 «Περί των Σχολικών Βιβλίων», που θεσπίστηκε από την Κυβέρνηση Βενιζέλου. Σε αυτόν προβλέπονταν σοβαρές κυρώσεις στους εκπαιδευτικούς που θα χρησιμοποιούσαν μη εγκεκριμένα βιβλία στα σχολεία τους (αρχικά εξάμηνη παύση από τα καθήκοντά τους και, σε περίπτωση υποτροπής, απόλυση).

21. Βλ. ΤΖΙΟΒΑΣ, Δ. (1989) *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Οδυσσεύς, σσ. 19-29, 37-45 και 113-138, ΒΙΓΓΙ, Μ., *ό.π.*, σσ. 199-207.

22. Για τις απόψεις, τις ενασχολήσεις των διανοούμενων της εποχής (συντηρητικών και φιλελεύθερων) και για τη γενικότερη πολιτιστική κίνηση, βλ., ενδεικτικά, στα έργα: ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ. (1978) «Ο τελέσφορος συγκερασμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 484-489, ΒΙΓΓΙ, Μ., *ό.π.*, ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *ό.π.*, σσ. 161-226, ΤΖΙΟΒΑΣ, Δ., *ό.π.*, ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Α. (1988) «Ο αισθητικός λόγος στο μεσοπόλεμο ή η αναζήτηση της χαμένης ολότητας», στο: ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γ.Θ., ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χ. (επιμ.) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 369-389.

βαλλόμενο. Από την πλευρά των συντηρητικών διανοούμενων, που είχαν γερμανικούς επηρεασμούς, η «ελληνικότητα» προσδιοριζόταν φυλετικά (βιολογική προσέγγιση της εθνικότητας). Οι συντηρητικοί διανοούμενοι επικράτησαν από το 1936 και εξής βασιζόμενοι στον κρατικό μηχανισμό. Έτσι, οι απόψεις τους για την εθνική ταυτότητα, που αναδεικνύουν το εθνικό παρελθόν και τα φυλετικά ιδεώδη, με επικέντρωση στην αρχαία Ελλάδα, το Βυζάντιο και την Ορθοδοξία, διοχετεύθηκαν στο εκπαιδευτικό σύστημα²³, που ήταν απόλυτα ελεγχόμενο από το Κράτος. Κι αυτό έγινε με τη διαμόρφωση του περιεχομένου της σχολικής γνώσης.

Τέλος, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 στους εκπαιδευτικούς κύκλους, που αποτελούν έναν εξαιρετικά σημαντικό παράγοντα του Παιδαγωγικού Πεδίου Αναπλαισίωσης, κυριαρχούσαν οι συντηρητικοί διανοούμενοι. Π' αυτό και από την πλευρά τους προβλήθηκε η επιχειρηματολογία για την ανάγκη προσήλωσης στα εθνικά ιδεώδη (παράδοση, πολιτισμός των προγόνων, εθνική ιστορία) προκειμένου να επιτευχθεί ο εθνικός φρονηματισμός των μαθητών²⁴. Η στάση αυτή ερμηνεύεται από τη γενικότερη συντηρητική στροφή που παρατηρήθηκε στην εκπαίδευση και την κοινωνία, γεγονός που οδήγησε στη δυστοκία των προοδευτικών εκπαιδευτικών περιοδικών να βρουν αρθρογράφους για να γεμίσουν το περιεχόμενό τους με διαφορετικές ή εναλλακτικές προς το γενικό ρυθμιστικό λόγο προτάσεις και φωνές²⁵.

23. Βλ. ΤΖΙΟΒΑΣ, Δ., *ό.π.*, σ. 153, ΔΗΜΑΡΑΣ, Α. (1983) «Η εκπαίδευση ως φορέας διαμόρφωσης και εγχάραξης της ελληνικότητας», στο: ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ.Γ. (επιμ.) *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιωματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σσ. 235-241.

24. Βλ., ενδεικτικά, τα εξής χαρακτηριστικά δημοσιεύματα: ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ν.Κ. (1934) «Η Εθνική Αγωγή των ατόμων και η διεθνής συνεργασία των λαών», *Δελτίον Ομοσπονδίας Μέσης Εκπαιδύσεως*, 96, σσ. 205-216, «Παιδεία και Εθνικά Ιδεώδη», *Δελτίον Λειτουργιών Μέσης Εκπαιδύσεως*, 2α (1935) σσ. 3-4, ΞΙΦΑΡΑΣ, Π. (1936) «Εθνική Αγωγή», *Δελτίον Λειτουργιών Μέσης Εκπαιδύσεως* 9α, σσ. 259-269, ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ, Γ. (1937) «Περί Εθνικής Αγωγής και Εθνικού φρονηματισμού των μαθητών. Γενικό Παιδαγωγικό Συνέδριο Δασκάλων Περιφέρειας Πρεβέζης», *Εκπαιδευτικά Χρονικά* 50, σσ. 104-105.

25. Η Ρόζα Ιμβριώτη αξιολογώντας την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην εκπαίδευση επιχείρησε να στηλιτεύσει το συντηρητισμό και τον αυταρχισμό που επικρατούσε τότε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βλ. ΙΜΒΡΙΩΤΗ, Ρ. (1936) «Μορφώνουμε δούλους», *Παιδεία Α'*, τεύχ. 1, σσ. 54-63. Επίσης, ο Χ. Θεοδωρίδης επεσήμανε την έλλειψη προοδευτισμού στην εκπαίδευση, διότι οι προοδευτικές ιδέες θεωρήθηκαν ως «εθνοφθόρο μόλυσμα» και εκδιώχθηκαν. Επίσης, υποστήριξε ότι η κρίση ήταν τέτοιας έκτασης, ώστε οι εκπαιδευτικοί φοβούνταν κι απέφευγαν να διατυπώσουν τις απόψεις τους με αποτέλεσμα πολλά περιοδικά να «μαραζώνουν» και να «κλείνουν» γιατί δεν έβρισκαν αρθρογράφους. Βλ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, Χ. (1936) «Κράτος και Παιδεία. Εκεί που φτάσαμε», *Παιδεία Α'*, τεύχ. 1, σσ. 32-37.

3. Ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και προσπάθεια ιδεολογικής διείσδυσης στην εκπαίδευση και την κοινωνία

Κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας υιοθετήθηκε το ιδεολόγημα του «κρατικού εθνικισμού» σύμφωνα με το οποίο το «έθνος» αποτελεί την πηγή των εξουσιών. Γι' αυτό και θεωρήθηκε ότι το «εθνικό κράτος», που αποτελεί τον εκφραστή του έθνους, υπερέχει έναντι του πολίτη συνιστώντας την ηθική δύναμη, που ρυθμίζει την υλική και πνευματική ανάπτυξη του κοινωνικού συνόλου²⁶. Επομένως, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη αντίληψη, οι βουλήσεις του Κράτους θα έπρεπε να γίνονται σεβαστές χωρίς αντιρρήσεις από τους πολίτες και ιδιαίτερα από τους εκπαιδευτικούς. Άλλωστε, ο Ι. Μεταξάς φανέρωσε από την αρχή τις αυταρχικές του διαθέσεις απαιτώντας την τυφλή υπακοή και υποταγή των εκπαιδευτικών στις επιθυμίες και τις διαταγές του Κράτους, δηλαδή του καθεστώτος²⁷ του. Ο στόχος αυτός έγινε προσπάθεια να υλοποιηθεί με την ίδρυση και τη λειτουργία του Ο.Ε.Σ.Β., παρέμβαση που οδήγησε στην ενίσχυση του συγκεντρωτισμού σ' έναν καιρικό τομέα του εκπαιδευτικού συστήματος, την παραγωγή της σχολικής γνώσης μέσω των διδακτικών βιβλίων²⁸.

Η ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β. έγινε με τον Αναγκαστικό Νόμο 952/1937²⁹ και ήταν εποπτευόμενος οργανισμός από το Υπουργείο Παιδείας. Ο Ο.Ε.Σ.Β. υπήρξε ο κεντρικός και βασικός μηχανισμός του Επίσημου Πλαισίου Αναπλαισίωσης για την παραγωγή της σχολικής γνώσης από τη μεταξική περίοδο και ύστερα. Γι' αυτό και η διοίκησή του ανατέθηκε σε δεκαμελές συμβούλιο, που το αποτελούσαν ανώτατοι κρατικοί υπάλληλοι του Υπουργείου Παιδείας³⁰.

Από τη μελέτη του περιεχομένου της εισηγητικής έκθεσης του Α.Ν. 952 γίνεται σαφές ότι ο θεσμός της εκπαίδευσης αποτέλεσε τον κυρίαρχο ιδεολογικό

26. Βλ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Ν. (1983) *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 108-134, ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *ό.π.*, σσ. 125-129 και 151-154, ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Γ. (χ.χ.ε.) *Η φασίζουσα Ιδεολογία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*, Αθήνα: Παπαζήσης.

27. ΜΕΤΑΞΑΣ, Ι. (1936) «Η Εκπαίδευσις της Νεολαίας και το Κράτος. Βαρουσήμαντος λόγος προς τους Εκπαιδευτικούς Λειτουργούς Θεσσαλονίκης», *Ερμής* 626, σσ. 234-235.

28. ΔΗΜΑΡΑΣ, Α. (1988), *ό.π.*, σ. ν'.

29. Βλ. Α.Ν. 952 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών βιβλίων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως (Ε.τ.Κ.)* 469 Α', 19 Νοεμβρίου 1937.

30. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ο.Ε.Σ.Β. αποτελείτο από: το Γενικό Διευθυντή Παιδείας, ένα μέλος του Ανωτάτου Συμβουλίου Εκπαίδευσης διοριζόμενο ανά τετραετία από τον Υπουργό, τους Διευθυντές Στοιχειώδους, Μέσης και Ανωτάτης Εκπαίδευσης, το Διευθυντή Διδακτικών Βιβλίων και Εποπτικών μέσων διδασκαλίας και πέντε ανώτατους δημόσιους υπάλληλους ή άλλους ειδικούς που διορίζονταν, επίσης, από τον Υπουργό με τετραετή θητεία.

μηχανισμό³¹ για τη μετάδοση των μηνυμάτων του καθεστώτος. Ο εισηγητής του νόμου και Υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος πρόβαλε τη σημασία που απέδιδε το καθεστώς στα διδακτικά βιβλία, υποστηρίζοντας ότι αυτά εξέφραζαν τις «κρατικές αντιλήψεις» για το σκοπό της αγωγής και αποτελούσαν το κύριο μέσο επίδρασης του σχολείου στους μαθητές³². Επίσης, τόνισε ότι σκόπιμα επελέγη το «συντηρητικόν» σύστημα συγγραφής κι έκδοσης σχολικών εγχειριδίων επειδή με τον τρόπο αυτό το Κράτος θέτει τους σκοπούς της αγωγής και «αναθέτει εις εκλεκτά πρόσωπα της εμπιστοσύνης του την συγγραφήν ... εκδίδει δε αυτά υπ' ιδίαν ευθύνην»³³. Γι' αυτό και τα σχολεία ήταν υποχρεωμένα να χρησιμοποιούν μόνο τα βιβλία που θα εξέδιδε το Κράτος. Επιπλέον, ο Υπουργός σημείωνε ότι το συντηρητικό σύστημα συγγραφής έχει «το μειονέκτημα της δυσχερείας περί την εκλογήν των καλύτερων συγγραφέων, αλλ' εξασφαλίζει την συγγραφήν βιβλίων συμφώνως προς τας κρατικές αντιλήψεις και αποτρέπει τον κίνδυνον της χρησιμοποίησεως υπό των διδασκάλων μη καλών βιβλίων»³⁴.

Η αιτιολόγηση της ίδρυσης του Ο.Ε.Σ.Β. συνδέθηκε με τις έννοιες του έθνους, της θρησκείας – ηθικής και της επιστήμης, που βρέθηκαν στο επίκεντρο των αντιπαράθεσεων στην ιδεολογική αρένα μεταξύ των διανοουμένων του μεσοπολέμου³⁵. Ως προώθηση του εθνικού στόχου προβλήθηκε το πρόσχημα της αντιμετώπισης του κομμουνιστικού κινδύνου, καθώς το καθεστώς ήθελε να χρησιμοποιήσει τον Ο.Ε.Σ.Β. ως όχημα για να διεισδύσει ιδεολογικά στις λαϊκές μάζες. Έτσι, προβλέφθηκε η διεύρυνση της εκδοτικής δράσης του Οργανισμού με την έκδοση εκτός των σχολικών βιβλίων και κάθε άλλου είδους εντύπου, που θα μπορούσε να συμβάλλει στην ηθική και διανοητική ανύψωση της κοινωνίας. Επομένως, η καλλιέργεια της κοινωνικής ηθικής εμφανιζόταν ως εθνικός στόχος, γι' αυτό και ο Υπουργός Παιδείας υποστήριξε ότι με τον Ο.Ε.Σ.Β. «θα δυνηθώμεν να παράσχωμεν εις τον λαόν τα μέσα της πληρεστέρας και μάλλον προσιτής πνευματικής του αναπτύξεως»³⁶. Και τούτο, διότι εκφραζόταν η προσδοκία ότι με τις μελλοντικές εκδόσεις του Οργανισμού θα εφοδιαζόταν η αγορά με φτηνά βιβλία και θα γέμιζαν οι λαϊκές βιβλιοθήκες με αναγνώσματα για να μπορούν οι πολίτες να βρίσκουν πνευματική και μορφωτική διέξοδο στον ελεύθερο χρόνο τους. Ο στόχος αυτός εμφανιζόταν ως προσπάθεια ανύψωσης του πνευματικού επιπέδου των πολιτών διότι τώρα «αι λαϊκαί μάζαι στερούμεναι ή στρέφονται εις φυλλάδια ή διέρχονται τας μη εργα-

31. ALTHUSSER, L., ό.π., ΝΟΥΤΣΟΣ, Χ. (1988), ό.π.

32. «Εισηγητική έκθεσις «περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων», *Εκπαιδευτικόν Δελτίον* (1937), σ. 241.

33. Στο ίδιο, σ. 242.

34. Στο ίδιο.

35. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, Π., ό.π., σ. 194.

36. «Εισηγητική έκθεσις», σ. 243.

σίμους ώρας εις τα καφενεία ή άλλα αμφίβολα κέντρα, διαφθείρουσαι την ψυχήν των και καταστρέφουσαι το σώμα των»³⁷.

Η έννοια της επιστήμης συνδέεται με τη σχεδιαζόμενη εκδοτική δράση του Ο.Ε.Σ.Β. με διπλό τρόπο. Πρώτον, στην Εισηγητική έκθεση του Α.Ν. 952 υποστηρίζεται ότι τα νέα βιβλία που θα εξέδιδε ο Οργανισμός θα υλοποιούσαν τα επιστημονικά πορίσματα για την παραγωγή καλών σχολικών βιβλίων. Και δεύτερον, διότι θα επιδιωκόταν η έκδοση και πανεπιστημιακών βιβλίων, προκειμένου να βοηθηθούν οι οικογένειες όσων σπούδαζαν αλλά και οι φτωχοί φοιτητές, που θα μπορούσαν είτε να αγοράσουν τα συγγράμματά τους σε φτηνές τιμές ή να τα δανειστούν από τις δημόσιες βιβλιοθήκες, που θα εφοδιάζονταν με αυτά. Ακόμη, η λειτουργία του Ο.Ε.Σ.Β. θα εξυπηρετούσε τον θρησκευτικό παράγοντα, επειδή δινόταν η δυνατότητα έκδοσης των εκκλησιαστικών βιβλίων που θα υποδείκνυε η Ιερά Σύνοδος.

Ο Μεταξάς, που παρουσιαζόταν στις εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας ως εθνοσωτήρας και σωτήρας των λαϊκών μαζών από τη διαφθορά³⁸, επιχειρούσε με την ίδρυση και τη λειτουργία του Ο.Ε.Σ.Β. να εξασφαλίσει τον ιδεολογικό έλεγχο της εκπαίδευσης και να διεισδύσει ιδεολογικά και στην κοινωνία. Έτσι, από το λόγο και την επιχειρηματολογία του εισηγητή του Α.Ν. 952 σχετικά με την παραγωγή φτηνών σχολικών βιβλίων, την εξασφάλιση αφθονίας λαϊκών αναγνωσμάτων που θα συνέβαλλαν στην ηθικοποίηση της κοινωνίας, και τη σύνδεση του Ο.Ε.Σ.Β. με την εκκλησία διαμέσου των εκδόσεων της τελευταίας, φαίνεται ότι επιδιωκόταν η καλλιέργεια συγκεκριμένης «κοινωνικής συνείδησης»³⁹ στους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς και τους πολίτες της χώρας. Η συνείδηση αυτή συνδεόταν με την εξασφάλιση της πειθαρχίας και της υποταγής στα ιδεολογικά μηνύματα του καθεστώτος. Συνεπώς με τις εκδόσεις του Οργανισμού, που λόγω της ευρύτητάς τους θα μπορούσαν θεωρητικά να καλύψουν το σύνολο της ελληνικής εκπαίδευσης από το Δημοτικό μέχρι και το Πανεπιστήμιο και να προσεγγίσουν την κοινωνία και το λαό, επιδιωκόταν η εξασφάλιση μιας ομοιόμορφης κοινωνικής συμπεριφοράς. Κι αυτό μέσω της κοινωνικοποίησης του συνόλου των πολιτών στις ιδέες και τις αντιλήψεις του μεταξικού καθεστώτος. Μάλιστα, το εγχείρημα αυτό ξεκινούσε από την εκπαίδευση των νέων ανθρώπων, που υποχρεώνονταν να συμμετάσχουν ενεργά στις κυριακάτικες εκδηλώσεις της Ε.Ο.Ν.⁴⁰, δηλαδή της μεταξικής

37. Στο ίδιο.

38. Υπουργείον Θρησκευμάτων και Παιδείας, «Περί των έργων των εκπαιδευτικών λειτουργών», Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 76854/413/17 Οκτωβρίου 1936.

39. Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, «Περί πρωινής κοινής προσευχής», Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 104545/241/2 Δεκεμβρίου 1937.

40. Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, «Περί του εκκλησιασμού των μαθητών», Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 106274/154/25 Οκτωβρίου 1939.

νεολαίας, ώστε η θεωρία, που σχετιζόταν με την καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ηθικής, να συνδεθεί με την πράξη διαμορφώνοντας τις απόψεις, τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους.

4. Η σχολική γνώση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τη μεταξική περίοδο

Η ενεργοποίηση της λειτουργίας του Ο.Ε.Σ.Β. για την παραγωγή της σχολικής γνώσης έγινε το 1938 με την έκδοση προκήρυξης για τη συγγραφή των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου⁴¹. Με τον τρόπο αυτό άρχισε η προσπάθεια υλοποίησης της ιδεολογικής διείσδυσης του καθεστώτος στους μαθητές, η οποία ήταν συνδεδεμένη με την προβολή των απόψεων για τον «κρατικό εθνικισμό». Άλλωστε, τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο ήταν διάχυτη η αντίληψη ότι η προαγωγή της εθνικής αγωγής γινόταν μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, που ήταν και τα μοναδικά βιβλία που γνώριζαν οι μαθητές. Γι' αυτό και θεωρούνταν ως τα όργανα προώθησης της «εθνικής μόρφωσης» σύμφωνα με τις επιθυμίες του Κράτους⁴².

Η καθιέρωση της έκδοσης από τον Ο.Ε.Σ.Β. του μοναδικού αναγνωστικού για κάθε τάξη⁴³ αιτιολογήθηκε ως επιλογή που εξασφάλιζε «την καλήν ποιό-

41. «Περί προκήρυξης προς συγγραφήν του Αναγνωστικού βιβλίου εκάστης των εξ τάξεων των σχολείων της Στοιχειώδους εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 113 Παράρτημα, 1 Απριλίου 1938.

42. Οι απόψεις αυτές διατυπώνονται με έντονο τρόπο στον εκπαιδευτικό Τύπο. Βλ., ενδεικτικά, στο: *ΕΙΦΑΡΑΣ*, Π., ό.π., σ. 183.

43. Κατά την περίοδο πριν από την ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β. εγκρίνονταν περισσότερα του ενός διδακτικά βιβλία και στη διαδικασία αυτή σημαντικός ήταν ο ρόλος των Επιτροπών κρίσης που διορίζονταν από τον Υπουργό Παιδείας και εξέφραζαν κάθε φορά τις κρατικές απόψεις και αντιλήψεις για το διδακτικό βιβλίο. Έτσι, με το Νόμο 3438/1927, που αποτελεί προϊόν της οικουμενικής Κυβέρνησης βενιζελικών και αντιβενιζελικών, θεσπίστηκε η έγκριση κάθε τρία χρόνια τριών βιβλίων κατά μάθημα και τάξη. Αυτά θα συγγράφονταν με βάση τις οδηγίες σχετικής προκήρυξης συγγραφής και θα κρίνονταν από 5μελείς Επιτροπές κρίσης, που αποτελούνταν κυρίως από καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών (συντηρητικοί διανοούμενοι). Με το Ν. 5045/1931 «Περί των Σχολικών Βιβλίων» της Κυβέρνησης Βενιζέλου γινόταν η έγκριση κάθε χρόνο σχολικών βιβλίων από μόνιμες Επιτροπές κρίσης, που αποτελούνταν από μέλη του Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου. Τα βιβλία αυτά είχαν πενταετή διάρκεια έγκρισης. Τέλος, με το ν. 5911/1933, που ψηφίστηκε από το Λαϊκό Κόμμα, καταργήθηκε η μονιμότητα των Επιτροπών κρίσης. Αυτές αντικαταστάθηκαν από 5μελείς κριτικές Επιτροπές, που αποτελούνταν κυρίως από καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών (συντηρητικοί διανοούμενοι). Επίσης, προβλεπόταν η δυνατότητα, κάθε διετία, έγκρισης απεριόριστου αριθμού σχολικών βιβλίων. Η διάρκεια έγκρισης του κάθε βιβλίου ήταν πενταετής. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι οι κυβερνητικές αλλαγές κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου συνδέθηκαν με αλλαγή των νόμων που υπήρχαν για τα διδακτικά βιβλία. Εδώ κρίσιμος είναι ο ρόλος των Επιτροπών Κρίσης, που ανήκουν το Ε.Π.Α., και διαμορφώνονται κάθε φορά από διανοούμενους (συντηρητικούς ή φιλελεύθερους) που εξέφραζαν τις εκάστοτε αντι-

τητα του βιβλίου, διότι αναγκαστικώς αναβιβάζει το μέτρον της κρίσεως εις αυστηρότερα και συνεπώς υψηλότερα πεδία»⁴⁴. Η κρίση των αναγνωστικών γινόταν από το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, που αποτελείτο από ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους στο οποίο συμμετείχαν και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ο.Ε.Σ.Β. Σημειωτέον ότι η έκδοση της προκήρυξης συγγραφής γινόταν από τον Υπουργό Παιδείας μετά από πρόταση του συγκεκριμένου Συμβουλίου. Επομένως, κατά τη μεταξική περίοδο το Ε.Π.Α. για την παραγωγή της σχολικής γνώσης συνίσταται από μέλη της γραφειοκρατίας του Υπουργείου Παιδείας, που βρίσκονταν κάτω από τον άμεσο και απόλυτο έλεγχο του υπουργού, γεγονός που εξασφάλιζε την απαρέγκλιτη υλοποίηση της σχεδιαζόμενης κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η βαρύτητα που δόθηκε από το μεταξικό καθεστώς στη διαδικασία παραγωγής των αναγνωστικών εξηγείται στο κείμενο της Προκήρυξης του 1938. Σε αυτό υποστηρίζεται ότι τα αναγνωστικά αποτελούν το «κυριώτατο βοήθημα πάσης της εν τω δημοτικώ σχολείω συντελουμένης διδασκαλίας και αγωγής»⁴⁵. Δηλαδή τα αναγνωστικά εμφανίζονται ως το βασικό μέσο διαμόρφωσης της σκέψης και της συνείδησης των μαθητών.

Εξάλλου, για να κατανοηθεί η σημασία των αναγνωστικών τόσο κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, όσο και κατά τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι και τα τέλη περίπου της δεκαετίας του 1960, οφείλουμε να σημειώσουμε τη διάκριση, που προβλέπεται με το Ν. 5045/1931 για τα σχολικά βιβλία και η οποία ίσχυσε για όλη αυτή την ιστορική περίοδο⁴⁶. Τα σχολικά βιβλία από άποψη σπουδαιότητας χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, διδακτικά και βοηθητικά. Ως διδακτικά βιβλία θεωρούνταν τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου και τα βιβλία του γυμνασίου. Βοηθητικά ήταν τα βιβλία των διαφόρων μαθημάτων του *curriculum* για τις Ε' και Στ' τάξεις του Δημοτικού και συγγράφονταν με βάση σχετικές προκηρύξεις που εξέδιδε το Υπουργείο Παιδείας. Για τα διδακτικά βιβλία, μετά την ίδρυση και λειτουργία του Ο.Ε.Σ.Β., ίσχυσε το κρατικό μονοπώλιο, ενώ για τα βοηθητικά εφαρμόστηκε το σύστημα του ελεύθερου ανταγωνισμού, καθώς όσα βιβλία εγκρίνονταν από το Υπουργείο παράγονταν και διακινούνταν στο εμπόριο από τους διάφορους εκδοτικούς οίκους⁴⁷. Ωστόσο, απαγορευόταν η χρησιμοποίηση βοηθητικών βιβλίων στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Σε αυτές επιτρεπόταν μόνο η χρήση των αναγνωστικών

λήψεις του Κράτους. Βλ. ΚΑΨΑΛΗΣ, Α.Γ., ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ.Φ. (2008) *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

44. «Εισηγητική Έκθεση», σ. 243.

45. «Περί Προκήρυξεως».

46. Βλ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ, Π.Κ. (1968) «Σχολικά βιβλία», *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, 5ος τόμ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα - Herder, σσ. 238-239.

47. ΚΑΨΑΛΗΣ, Α.Γ., ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ.Φ., *ό.π.*, σσ. 113-115.

και της γραμματικής, που εξέδιδε ο Ο.Ε.Σ.Β. και οι δάσκαλοι έπρεπε να διδάσκουν τα διάφορα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος με μεθοδικό τρόπο και μέσα από συχνές επαναλήψεις να βοηθούν τους μαθητές να κατανοήσουν και να εμπεδώσουν τη διδασκόμενη ύλη⁴⁸. Συνεπώς, το εγκεκριμένο από το Κράτος αναγνωστικό βιβλίο ήταν ουσιαστικά το μόνο εγχειρίδιο το οποίο επιτρεπόταν να χειρίζονται χωρίς επιφυλάξεις οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές. Κι ακόμη, τα αναγνωστικά εμφανίζονται ως τα μόνα βιβλία που εισερχόταν στα σπίτια των οικογενειών της ελληνικής υπαίθρου. Μάλιστα, χάρη στα κείμενά τους, που αναφέρονται στην εθνική και τη λαϊκή παράδοση, εθεωρείτο ότι επιδρούσαν σε σημαντικό βαθμό στη διαμόρφωση των αντιλήψεων και των οικογενειών των μαθητών⁴⁹.

Με τον τρόπο οικοδόμησης του περιεχομένου των μεταξικών αναγνωστικών, την κατάτμηση της ύλης τους και τη γλώσσα των κειμένων τους επιδιώκονταν⁵: α) η ανάπτυξη της γλωσσικής και λογοτεχνικής μόρφωσης των μαθητών, β) η αγάπη για το βιβλίο, και γ) η συγκέντρωση κι εμψύχωση «όλων των καλλιεργουμένων από το δημοτικό σχολείο ενδιαφερόντων» για την ενίσχυση της «θρησκευτικής» διάπλασης και της «ηθικής» και «εθνικής» διαπαιδαγώγησης των μαθητών. Για την προώθηση των συγκεκριμένων στόχων εφαρμόζονται ασθενείς διαχωρισμοί συνόρων μεταξύ του μαθήματος της Ανάγνωσης και των άλλων γνωστικών αντικειμένων του *curriculum*⁵⁰, γιατί τα κείμενα των Αναγνωστικών αναφέρονται σε ζητήματα ιστορίας, θρησκευτικών, φυσικής ιστορίας, γεωγραφίας, αγωγής του πολίτη και πατριδογνωσίας⁵². Μάλιστα, γί-

48. Βλ. τις εξής εγκυκλίους, που αναφέρονται στους διδακτικούς χειρισμούς, που εφαρμόζονταν κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και με τις οποίες προβλέπεται η συνέχιση της ίδιας μεθοδολογίας παρουσίασης και επεξεργασίας της σχολικής γνώσης: Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 66402/10-8-1950. Επιθεώρησης Δημοτικών σχολείων Κορινθίας, 2972/29-11-1955 (παρατίθεται η εγκύκλιος του Υπουργείου υπ' αριθμ. 134670/1955) [ΓΑΚ Αρχεία Ν. Κορινθίας, ΑΒΕ 103, ΑΕΕ Εκπ 26.1/29]. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, «Περί κυκλοφορίας διδακτικών εγχειριδίων», Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 106591/4-9-1957.

49. Για τις απόψεις αυτές, βλ., ενδεικτικά, στα: ΓΚΟΥΡΙΩΤΗΣ, Γ. (1958) «Το αναγνωστικόν ως ανάγνωσμα της οικογενείας», *Σχολικά Χρονικά* 1-3, σσ. 170-171, ΠΑΤΣΗΣ, Χ. (1959) «Πατριδογνωστικά αναγνωστικά», *Νέο Σχολείο* Θ' Γ', σσ. 925-927, ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Α. (1960) «Σχολικά βιβλία», *Σχολική Υγιεινή* 173, σσ. 1-24, ΣΟΥΡΛΑΣ, Ε. (1968) «Παιδαγωγικο-Λογοτεχνικόν ερέθισμα γύρω από την σύνταξιν των κατά τόπους πατριδογνωστικών αναγνωστικών», *Επιστημονικόν Βήμα του Διδασκάλου* 5, σσ.1-4.

50. «Περί Προκηρύξεως».

51. Πρόκειται για την εφαρμογή ασθενούς ταξινόμησης για τη διαμόρφωση του περιεχομένου των αναγνωστικών. Βλ. BERNSTEIN, B. (1990), *ό.π.*, BERNSTEIN, B. (2000), *ό.π.*

52. Στην Προκήρυξη συγγραφής των αναγνωστικών γίνεται λόγος για επιλογή κειμένων (διηγήσεις, παραδόσεις, περιγραφές, ιστορήματα, ποιήματα κτλ.) που θα «εικονίζουν»: την ελληνική ζωή, τις ελληνικές αρετές, την εθνοφελή δράση και αυτοθυσία για την πατρίδα «εξόχων τέκνων» της Ελλάδας και «τας συμβολίζουσας (την Ελληνικήν δύναμιν) εθνικάς εορτάς, τα δι-

νεται προσπάθεια ώστε με τα αναγνώσματα αυτά να τονωθεί το εθνικό συναίσθημα και να φανερωθεί η σπουδαιότητα του ελληνικού έθνους, της ελληνικής πατρίδας και της ελληνικής φυλής.

Το ελληνικό έθνος στο περιεχόμενο των κρατικών Αναγνωστικών παρουσιάζεται με βάση κάποια χωρο-χρονικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, η γεωγραφική διάσταση προβάλλεται με αναγνώσματα που είτε περιέχουν ζωντανές περιγραφές ωραίων τοπίων της ελληνικής πατρίδας ή συνδέουν συγκεκριμένες τοποθεσίες με «ένδοξα» ιστορικά γεγονότα. Στα συγκεκριμένα αναγνωστικά το ιστορικό στοιχείο εντάσσεται στο εθνικό. Αυτό γίνεται είτε με την προβολή της δράσης συγκεκριμένων «ηρωικών» προσωπικοτήτων ή με την παρουσίαση συμπληρωματικών, προς τη διδασκόμενη ύλη του μαθήματος της Ιστορίας, ιστορικών γεγονότων και πληροφοριών. Το ηρωικό στοιχείο, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις της προκήρυξης συγγραφής, θα ενσαρκωνόταν από σύγχρονες μορφές αγωνιστών από τους «πρόσφατους νικηφόρους βαλκανικούς απελευθερωτικούς πολέμους», που αποτελούσαν ζωντανά παραδείγματα αυτοθυσίας και προσφοράς στην πατρίδα. Ακόμη, το ιστορικό στοιχείο θα αναδυόταν τόσο από τα πρόσωπα συγκεκριμένων Βυζαντινών αυτοκρατόρων, όπως ο Βασίλειος Β΄ Βουλγαροκτόνος και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, όσο και από κείμενα που θα παρουσίαζαν στιγμότητες από τους εθνικούς αγώνες των Ελλήνων με αντίπαλους λαούς⁵³. Με τα αναγνώσματα της πρώτης κατηγορίας γινόταν προσπάθεια να δοθεί μια διαχρονικότητα στη βασιλική οικογένεια, καθώς αυτή θα εμφανιζόταν ως απόγονος των Βυζαντινών αυτοκρατόρων⁵⁴. Με τα κείμενα της δεύτερης περίπτωσης γινόταν προσπάθεια να δοθεί έμφαση στις ικανότητες του ελληνικού έθνους, γιατί οι ελληνικές νίκες ήταν μεγάλες επειδή οι λαοί που αντιμετώπισε ήταν ισχυροί. Ακόμη, η τόνωση του εθνικού συναισθήματος γινόταν με την προβολή της πολιτιστικής προσφοράς του Ελληνισμού στους άλλους λαούς, καθώς το ελληνικό έθνος εμφανιζόταν ν' αποτελεί την κοιτίδα και το φωτοδότη του πολιτισμού της ανθρωπότητας⁵⁵.

Κύρια γλώσσα των αναγνωστικών ήταν η καθαρεύουσα, η οποία συνδέεται και με την προβολή του κλασικιστικού ιδεώδους. Σε σχετική εγκύκλιο του μεταξικού καθεστώτος προς τους εκπαιδευτικούς τονίζεται ότι το ιδεώδες αυτό

καιώματα και τα ιδανικά της Ελληνικής φυλής, την πιστήν εκπλήρωσιν των καθηκόντων του πολίτου».

53. Βλ. «Περί προκηρύξεως».

54. Το ιδεολόγημα αυτό ενισχύεται με εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας που προτείνουν την εισαγωγή στις σχολικές βιβλιοθήκες και την ανάγνωση από τους εκπαιδευτικούς βιβλίων όπως εκείνο του ΓΙΑΛΑΜΑ, Α. με τίτλο *Οι Βασιλείς μας είναι απόγονοι των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*. Βλ. Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 31841/60/7-4-1938.

55. Βλ. «Περί προκηρύξεως».

φανερώνει την πνευματική υπεροχή του ελληνικού έθνους και προκαλεί «αιωνίως τον θαυμασμόν ολοκλήρου του κόσμου»⁵⁶. Στην ίδια εγκύκλιο υποστηρίζεται ότι οι Έλληνες είχαν δημιουργήσει μία θρησκεία στηριζόμενοι στη λατρεία του «ωραίου» και το σεβασμό της «ισχύος» και με την εμβάθυνση στη φιλοσοφία κατέληξαν στη λατρεία του μοναδικού Θεού. Γι' αυτό και δημιούργησαν μία κατάσταση που διευκόλυνε τον Χριστιανισμό. Ο τελευταίος εμφανίζεται να υποτάσσεται στο αρχαίο ελληνικό πνεύμα, γιατί θεωρείται ότι με την υιοθέτηση της ελληνικής γλώσσας και σοφίας, και πολλών στοιχείων από τον ελληνικό πολιτισμό απέβαλε τον εβραϊκό του χαρακτήρα και εξιδανικεύτηκε ως θρησκεία, αποκτώντας με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα να εξαπλωθεί στον κόσμο⁵⁷.

Στο περιεχόμενο των αναγνωστικών της Στ' τάξης ζητείται από την προκήρυξη συγγραφής να τεθούν λίγα «ιστορήματα» που να αναφέρονται και στα ελαττώματα του ελληνικού χαρακτήρα. Τόσο από τα κείμενα, που αναφέρονταν στα συγκεκριμένα ελαττώματα, όσο κι από τα αναγνώσματα που υπήρχαν στα Αναγνωστικά και με τα οποία εξυμνείτο το μεταξικό καθεστώς⁵⁸, γινόταν προσπάθεια να παρουσιαστεί η καθιέρωση της δικτατορίας ως «εθνοσωτήρια» παρέμβαση του Μεταξά για την εξάλειψη του «βαθύτατου διχασμού». Ενός διχασμού που τεκμηριωνόταν από την ύπαρξη πολιτικών ερίδων για μια εικοσαετία. Επομένως, το περιεχόμενο των κρατικών αναγνωστικών ενισχύει το περιεχόμενο των σχετικών εγκυκλίων του Υπουργείου Παιδείας, στις οποίες υποστηριζόταν ότι «ο Κυβερνήτης της Χώρας» (δηλαδή ο Μεταξάς), «υπό την θερμουργόν πνοήν του Σεπτού ημών Ανακτος»⁵⁹ οδήγησε την Ελλάδα στο δρόμο της εθνικής αναγέννησης. Εδώ, οι έννοιες της πατρίδας και του Κράτους ταυτίζονται με την κυβερνητική εξουσία του Μεταξά, προς την οποία ο κάθε πολίτης έπρεπε να υποτάσσεται. Γιατί η πιστή εκπλήρωση των καθηκόντων του οδηγεί στην «αρετή» και την υπέρβαση των ελαττωμάτων του ελληνικού χαρακτήρα. Γι' αυτό και θεωρείται ως εθνική, και κοινωνικά ηθική πατριωτική στάση.

Το σύνολο των επιχειρημάτων που διατυπώνονται στο περιεχόμενο της εισηγητικής έκθεσης του Α.Ν. 952 και της προκήρυξης συγγραφής για την παραγωγή των μεταξικών αναγνωστικών διαμορφώνουν μια ντετερμινιστική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική δομή, που εκφράζεται μέσα από την έννοια του ελληνικού έθνους, επιβάλλεται και συνθλίβει την ατομικότητα και την πρωτοβουλία του προσώπου του κάθε

56. Βλ. Υπουργείον Θρησκευμάτων και Παιδείας, «Περί των έργων των εκπαιδευτικών λειτουργών», Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 76854/412/17-10-1936.

57. Στο ίδιο.

58. ΚΑΨΑΛΗΣ, Α.Γ., ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ.Φ., *ό.π.*, σσ. 110-111.

59. Υπουργείο Θρησκευμάτων, «Περί των έργων».

πολίτη. Στόχος είναι η επίτευξη της ηθικής, που γίνεται αντιληπτή με μια ντυρο-κεμιανή εκδοχή⁶⁰. Έτσι, ηθικά καλό είναι μόνο ό,τι προωθεί τα συμφέροντα του έθνους (ελληνικής πατρίδας = κοινωνίας), και αυτό γίνεται με την προσκόλληση σε κοινωνικές ομάδες μέσω της συμμετοχής του μαθητή στις εκδηλώσεις του σχολείου και της μεταξικής νεολαίας (Ε.Ο.Ν.). Ωστόσο, αυτή η εκδοχή της ηθικής συνεπάγεται την συγκατάθεση του πολίτη για τον περιορισμό της ατομικής του ελευθερίας. Δηλαδή αποτελεί ένα αναγκαίο στάδιο στον αγώνα που πρέπει να κάνει ο μαθητής – πολίτης για να κατακτήσει την αρετή. Και τούτο, διότι για το μεταξικό καθεστώς η «ελευθερία χωρίς τάξιν και πειθαρχίαν είνε αναρχία»⁶¹. Έτσι, η υποταγή του πολίτη στις επιδιώξεις του έθνους και της πατρίδας εμφανίζεται να ταυτίζεται με τις επιλογές του Κράτους, το οποίο εκφράζεται μέσα από την πολιτική ηγεσία και τον «σεπτό άνακτα», προς τον οποίο θα πρέπει να ομολογείται ευγνωμοσύνη για την εθνοσωτήρια εύνοιά του προς τον «Κυβερνήτη της Χώρας»⁶².

Τα πρώτα αναγνωστικά του Ο.Ε.Σ.Β.⁶³ εκδόθηκαν το σχολικό έτος 1939-1940, από το οποίο και απαγορεύτηκε η χρησιμοποίηση οποιουδήποτε άλλου αναγνωστικού εκτός από αυτά που είχαν εγκριθεί και παραχθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του Α.Ν. 952/1937.

Από την πλευρά του Παιδαγωγικού Πλαισίου Αναπλαισίωσης κάποιοι εκδότες και συγγραφείς αναγνωστικών εξέφρασαν ήπιας μορφής αντιρρήσεις στην καθιέρωση του κρατικού μονοπωλίου για τα αναγνωστικά. Μάλιστα, για να υποστηρίξουν τα συντεχνιακά τους συμφέροντα εξέφρασαν φοβικού χαρακτήρα επιχειρήματα, που ακουμπούν το γενικό ρυθμιστικό λόγο της περιόδου αυτής. Έτσι υποστήριξαν ότι, με τη λειτουργία του Ο.Ε.Σ.Β., δημιουργείται «στρατιά ανέργων από τους εργάτες του βιβλίου, για τους οποίους υπάρχει κίνδυνος να τείνουν προς τον κομμουνισμό»⁶⁴.

60. Βλ. BLACKLEDGE, D., HUNT, B. (2000) *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 31-39.

61. Βλ. ΜΕΤΑΞΑΣ, Ι., ό.π., σ. 234.

62. Βλ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. (1936) «Τα ιδανικά της Ελληνικής Εκπαιδευσεως. Μια εμπνευσμένη εγκύκλιος», *Εκπαιδευτικά Χρονικά* 38, σσ. 66-68.

63. Πρόκειται για τα εξής αναγνωστικά: Δ. ΔΟΥΚΑ και Δ. ΔΕΛΗΠΕΤΡΟΥ, *Τα παιδάκια. Αλφαβητάριον* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939), Α. ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ και Θ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (Μυρτιώτισσα), *Κρινολούλουδα. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939), Π. ΝΙΡΒΑΝΑ και Δ. ΖΗΣΗ, *Ελληνόπουλα. Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939), Γ. ΜΕΓΑ, *Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939), Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, Γ. ΜΕΓΑ, Π. ΝΙΡΒΑΝΑ και Δ. ΖΗΣΗ, *Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939), Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, Ν. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Π. ΝΙΡΒΑΝΑ και Δ. ΖΗΣΗ, *Αναγνωστικό Στ' Δημοτικού* (Εν Αθήναις: Ο.Ε.Σ.Β., 1939).

64. Βλ. στο: ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Δ. (1937) «Τα Διδακτικά Βιβλία μας», *Ερμής* 632, σσ. 354-355. Επίσης, «Υπόμνημα Συγγραφέων Διδακτικών Βιβλίων. Προς τον κ. Υπουργόν Παιδείας», *Ερμής* 621 (1936), σσ. 157-158.

5. Οι προοπτικές του Ο.Ε.Σ.Β. και οι επιδράσεις της μεταξικής περιόδου στη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο εξακολούθησε να αποδίδεται μεγάλη σημασία στον κρατικό έλεγχο των διδακτικών βιβλίων. Γι' αυτό, αμέσως μετά την απελευθέρωση έγινε προσπάθεια επαναλειτουργίας του Ο.Ε.Σ.Β. εξασφαλίζοντας παράλληλα την οικονομική στήριξη των δραστηριοτήτων του. Έτσι, με τον Α.Ν. 175/1945 (Ε.τ.Κ. 52 Α') θεσμοθετήθηκε η επιχορήγηση του Οργανισμού από την Τράπεζα Ελλάδος και ορίστηκε η συμμετοχή στο Διοικητικό του Συμβούλιο εκπροσώπων τόσο της συγκεκριμένης Τράπεζας, όσο και του Υπουργείου Οικονομικών⁶⁵.

Έπειτα, η καθιέρωση από το μεταξικό καθεστώς της έκδοσης του μοναδικού αναγνωστικού για κάθε τάξη από τον Ο.Ε.Σ.Β. αποτέλεσε μοντέλο, το οποίο ενσωματώθηκε στην εκπαιδευτική πολιτική της μεταπολεμικής περιόδου. Και τούτο, διότι τα σχολικά βιβλία και η σχολική γνώση φαίνεται ότι εξακολουθούν ν' αποτελούν το όχημα για την ιδεολογική παρέμβαση του Κράτους στο χώρο της εκπαίδευσης. Τα μεταξικά αναγνωστικά διατηρήθηκαν σε χρήση, κατά την περίοδο της κατοχής, από τα σχολεία που λειτούργησαν στην κατεχόμενη Ελλάδα. Μετά την απελευθέρωση εξακολούθησαν ν' ανατυπώνονται μέχρι και το σχολικό έτος 1947-1948 παρά τις διαμαρτυρίες από την πλευρά των δασκάλων, που ζητούσαν την αντικατάστασή τους⁶⁶. Επίσης, οι κατευθύνσεις της προκήρυξης του έτους 1938 για τη διαμόρφωση της ύλης των μεταξικών αναγνωστικών, επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο και τις επιλογές των μεταγενέστερων προκηρύξεων για τη συγγραφή αναγνωστικών βιβλίων. Βέβαια, οι επηρεασμοί αυτοί είναι εντονότεροι στις δύο πρώτες σχετικές μεταπολεμικές προκηρύξεις των ετών 1947⁶⁷ και 1953⁶⁸. Το γεγονός αυτό,

65. Βλ. τις διατάξεις που καθιερώνονται με το ν. 1471/1951 «Περί διοικήσεως του Ο.Ε.Σ.Β.» (Ε.τ.Κ. 169 Α').

66. Βλ. ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Π. (1945) «Τα αναγνωστικά του Οργανισμού», *Διδασκαλικό Βήμα* 6 (1-8-1945), σσ. 2, 7 (25-8-1945), σσ. 2, 8 (1-9-1945), σσ. 2 και 9 (15-9-1945), σ. 2, όπου ασκείται έντονη κριτική στα χρησιμοποιούμενα από τα σχολεία μεταξικά αναγνωστικά, διότι υποστηρίζεται ότι καλλιεργούν τη φασιστική νοοτροπία στα παιδιά. ΜΩΡΑΪΤΟΥ, Δ. (1945) «Το Διδακτικό βιβλίο», *Ο Παιδαγωγός* 2, σ. 62, «Τα Διδακτικά Βιβλία. Να γίνει αμέσως διαγωνισμός», *Διδασκαλικό Βήμα* 19 (28-2-1946), σσ. 2-3, «Σημειώματα», *Νεοελληνική Παιδεία* 10-11 (1946), σ. 8, «Τα Διδακτικά Βιβλία. Εισηγήσεις πάνω στα θέματα της ΙΗ' Γενικής Συνέλευσης της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας», *Διδασκαλικό Βήμα* 25 (30-5-1946), σ. 4.

67. «Προκήρυξεις περί του τρόπου της συντάξεως των αναγνωστικών βιβλίων», *Νεοελληνική Παιδεία* 19-20 (1947), σσ. 369-375.

68. «Περί προκήρυξεως διαγωνισμού προς συγγραφήν αναγνωστικών βιβλίων πασών των τάξεων των σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 65 Παράρτημα, 23 Ιουνίου 1953.

σε συνδυασμό με την υιοθέτηση της πρακτικής ανατύπωσης των ήδη εγκεκριμένων και κυκλοφορούντων από τον Ο.Ε.Σ.Β. διδακτικών βιβλίων⁶⁹, φανερώνει ότι στη μεταπολεμική Ελλάδα ακολουθήθηκαν οι βασικές ιδεολογικές επιλογές, που είχαν αρχίσει να παγιώνονται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, σχετικά με την επιδίωξη διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης και ταυτότητας των μαθητών με βάση τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη και χαρακτηριστικά⁷⁰. Μάλιστα, τα αναγνωστικά που εκδόθηκαν το 1954, ως υλοποίηση των κατευθύνσεων της προκήρυξης του 1953, ίσχυσαν μέχρι και το έτος 1964 και επανεκδόθηκαν κατά την περίοδο της απριλιανής δικτατορίας (σχολικό έτος 1967-68 έως και 1973-74). Επίσης, τα αναγνωστικά του 1965 (της Κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου) χρησιμοποιήθηκαν με κάποιες μικρές τροποποιήσεις από το 1974-75 μέχρι και το 1979-80⁷¹.

Ο Ο.Ε.Σ.Β., παρά τις προβλέψεις του ιδρυτικού του νόμου για ευρύτητα εκδοτικών δραστηριοτήτων, που θα κάλυπταν όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και τον τομέα των εξωσχολικών αναγνωσμάτων, περιορίστηκε μέχρι και το σχολικό έτος 1968-69 στην έκδοση των αναγνωστικών και της γραμματικής του Δημοτικού και των διδακτικών βιβλίων του Γυμνασίου. Έτσι, τα βοηθητικά βιβλία για τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού, όπου εγκρίνονταν περισσότερα του ενός εγχειρίδια κατά μάθημα, συνεχίστηκε να εκδίδονται με το σύστημα του ελεύθερου ανταγωνισμού από τους διάφορους εκδοτικούς οίκους.

Το 1964, ο Ο.Ε.Σ.Β. μετονομάστηκε από την Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων⁷² και εξουσιοδοτήθηκε τόσο για την παραγωγή και των βοηθητικών βιβλίων του δημοτικού όσο και των πανεπιστημιακών συγγραμμάτων. Ωστόσο, το συγκεκριμένο μέτρο, που ισχύει μέχρι σήμερα και το οποίο οδήγησε στον απόλυτο έλεγχο από το Κράτος της έκδοσης των σχολικών εγχειριδίων των δύο πρώτων βαθμίδων της εκπαίδευσης, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1968-69 από τη δικτατορική κυβέρνηση των συνταγματαρχών. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η πολιτική έκδοσης του μοναδικού σχολικού βιβλίου δεν άλλαξε παρά τις προτάσεις ή συζητήσεις που υπήρξαν για την υιοθέτηση του πολλαπλού σχολικού εγχειριδίου, τόσο από την πλευρά της Επιτροπής Παιδείας, που συγκρότησε η δικτατορική κυβέρνηση των απριλιανών, όσο κι από συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις από

69. Αυτή ήταν νομικά έγκυρη και σύμφωνη με τις διατάξεις του Α.Ν. 40/1936. Βλ. ΚΑΨΑΛΗΣ, Α.Γ., ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ.Φ., *ό.π.*

70. Βλ. στο: ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ, Γ., *ό.π.*, όπου παρέχεται εκτεταμένη βιβλιογραφία.

71. Βλ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ, Α. (1980) *Άρθρα και μελετήματα*, Αθήνα: Νικόδημος, σσ. 241-263.

72. Αυτό έγινε με το Ν.Δ. 4320/1964 (Ε.τ.Κ. 96 Α'). Ο Οργανισμός συνεχίζει μέχρι σήμερα τη λειτουργία του με τη νέα ονομασία του, που καθιερώθηκε το 1964.

τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εξής⁷³. Φαίνεται, τελικά, ότι η πολιτική για το μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο εξυπηρετεί τους στόχους της παροχής συγκεκριμένων ιδεολογικών μηνυμάτων και απόψεων, που ελέγχονται από το Κράτος και συμφωνούν με τις επιλογές των κυρίαρχων πολιτικά δυνάμεων για τη διαμόρφωση συγκεκριμένου τύπου πολίτη. Γι' αυτό και η επιδίωξη της καλλιέργειας συγκεκριμένων αντιλήψεων στους μαθητές από τις διάφορες ομάδες εξουσίας, που, ανεξάρτητα από τον ιδεολογικό τους μανδύα, κυβέρνησαν την Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οδήγησε στη διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος. Άλλωστε, και η στελέχωση του Επίσημου Πεδίου Αναπλαισίωσης για τη διαμόρφωση της σχολικής γνώσης (επιτροπές κρίσης σχολικών εγχειριδίων) γινόταν από διανοούμενους και δημοσίους υπαλλήλους-λειτουργούς, που διορίζονταν από τον εκάστοτε Υπουργό Παιδείας και δρούσαν στο πλαίσιο εποπτευόμενων από το Υπουργείο Παιδείας οργανισμών⁷⁴, γιατί αυτοί εξέφραζαν ιδεολογικά και υλοποιούσαν πολιτικά την εκάστοτε κυβερνητική αντίληψη για το διδακτικό βιβλίο και τη σχολική γνώση που θα έπρεπε να μεταδοθεί στους μαθητές.

73. Βλ. Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, *Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας 1971-1973* (Αθήναι: Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1974), 56, ΚΑΨΑΛΗΣ, Α.Γ., ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Δ.Φ., *ό.π.*, σσ. 151-173.

74 Το Ε.Π.Α., που ήταν υπεύθυνο για τον έλεγχο της σχολικής γνώσης, το απετέλεσαν μεταπολεμικά οι επιτροπές: Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (μέχρι το 1964), Ανώτατο Γνωμοδοτικού Συμβούλιο Εκπαίδευσης (δικτατορία Απριλιανών), Κ.Ε.Μ.Ε. (μεταπολίτευση: 1975-1985) και Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (επί Κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου 1964-65 και από 1985 έως σήμερα). Βλ. Β.Δ. 534) 6.6.65 «Περί συγγραφής και κρίσεως διδακτικών βιβλίων» (Ε.τ.Κ. 119 Α'). Β.Δ. 1056/1965 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ' αριθμ. 534)6.6.65 Β.Δ)τος «περί συγγραφής και κρίσεως διδακτικών βιβλίων» (Ε.τ.Κ. 243 Α'). Α.Ν. 129/1967 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως και άλλων τινών διατάξεων», Ε.τ.Κ (163 Α'). Ν.Δ. 749/1970 «Περί διδακτικών βιβλίων» (Ε.τ.Κ. 277 Α'). Ν. 186/1975 «Περί του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεως» (Ε.τ.Κ. 214 Α'). Ν. 1566/1985 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις» (Ε.τ.Κ. 167 Α').